

szerűen, máskor kiemelő érvelésekkel, ismét máskor tréfásan, de mindig odaillően, továbbá érthetően és érdekesen. Hangsúlyozhatjuk, hogy az érthetőség érvényes a szakmaibb jellegű részekre is. Egyébként BÁRDOSI kitűnő érzékkel tudja a bizonyító érveket is összefoglalni.

Az elmondottakat összegezve megállapíthatjuk, hogy BÁRDOSI VILMOS sokrétű és érdekesen megírt műve igazi nyeresége nyelvtudományunknak. Segíti ugyanis új módszerével, elért eredményeivel (1800 frazéma eredetének vizsgálati eredményeit mutatja be!), elméleti következtetéseivel előre viszi elsősorban a lexikográfiai munkálatokat, de segíti a szaktudomány más ágait is: a lexikológiát, a szemantikát, a stilisztikát, a pragmatikát, a szociolingvisztikát, és így tovább.

Kiknek ajánlhatnánk tehát tanulmányozásra, felhasználásra, de csupán elolvasásra, olvasgatásra is? Elsősorban nyilván a szakembereknek, aztán a magyartanároknak, illetve a tanároknak általában, valamint a diákságnak és mindenkinek, aki szeret olvasni, és érdekel a szólások, közmondások kialakulása, illetve a magyar lelkiséget is tükröző frazémák története.

SZATHMÁRI ISTVÁN

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Slíz Mariann két könyvéről

1. Személynévadás az Anjou-korban. Históriaantik, Budapest, 2011. 269 lap. – 2. Anjou-kori személynévtár 1301–1342. Históriaantik, Budapest, 2011. 508 lap

1. „[A] 20. század első felét (...) tekinthetjük a történeti személynévkutatás legkiemelkedőbb időszakának” – állapítja meg SLÍZ MARIANN Személynévadás az Anjou-korban című monográfiájának bevezető fejezetében (16; a továbbiakban a pusztán lapszámok e kötetre utalnak). Mégis: „a középkori névadást egészében áttekintő összefoglalás nem született meg” (16). Nem is születhetett, mivel – amint erre BENKŐ LORÁND még a múlt század közepén felhívta a figyelmet – „Minden további munkálkodásunk alapja és feltétele, hogy az anyag, amivel foglalkozunk: tehát a régi magyar személynévkincs viszonylag teljes gyűjteménye rendelkezésünkre álljon” (1949: 247). A 20. század második felében számos személynévgyűjtemény született (a legfontosabbakat l. 16–17), ezek azonban „a 15. és az azt követő századokból” (16) merítenek, másfelől egyikük sem tekinthető „átfogó” névgyűjteménynek. E tekintetben korszakhatárt FEHÉRTÓI KATALIN 2004-ben megjelent Árpád-kori személynévtára (ÁSznt.) jelent. S bár az Árpád-kor utáni időszak neveinek az egész ország területére kiterjedő összegyűjtése még várat magára, de egyes területekről már jelentős névanyag áll rendelkezésünkre elsősorban a 15. és az azt követő századokból (16–17, hivatkozott munkák; vö. továbbá N. FODOR 2010a).

A 2004-ben megjelent ÁSznt. monumentális gyűjteménye ugyanakkor le is zár egy korszakot. A nyomában megjelenő névgyűjtemények (a modern történeti onomasztikai kutatások forrásaiként) már nem elégedhetnek meg a nevek előfordulásának (és dicsérendő módon szövegkörnyezetének l. 18) dokumentálásával, a mai tudományos igényű személynévtárak egyfelől feltárják – amennyiben lehetséges – a nevek etimológiáját, másfelől – azon az elven, hogy a név elválaszthatatlan a viselőjétől – megkísérlik a nevek (olykor eltérő nevek egyazon) viselőjének azonosítását, továbbá helyhez, illetve társadalmi réteghez

(esetleg családhoz, nemzetséghez) kötését. E kritériumoknak maradéktalanul megfelel SLÍZ MARIANN Anjou-kori személynévtára.

2. Az Anjou-kori személynévtár 14 000-et meghaladó személynévi adatot tartalmaz az 1301 és 1342 közötti időszak kiadott és kiadatlan okleveleiből. A szócikkek élén jellemzően a névváltozatok közül leggyakrabban előfordulót találjuk, a névváltozatok pedig alcímszóként szerepelnek. (Megjegyezzük, hogy ez az eljárás igen körültekintő utalási rendszer kialakítását feltételezi, melyet az Anjou-kori személynévtár tökéletesen megvalósít.) Egyes kivételes esetekben – elsősorban a származéknevek rendszerének átláthatósága okán – a ritkábban előforduló alapnév (pl. *Ireneus*, szemben a gyakoribb *Erne* változattal), illetve ennek a forrásokból való teljes hiánya esetén a modernizált alapalak szerepel a szócikk élén. A változatok között nemcsak a származéknevek, de jól áttekinthetően az írásváltozatok is szerepelnek. A névkorpusz a középkori névanyagot feldolgozó névtárak nyomán nem különíti el az oklevelekben értelemszerűen jóval ritkábban előforduló női neveket, hanem a címszót követően közli a néviselők nemét. (Amennyiben egy nevet férfi és nő is viselhetett, a névtár a férfi és a női nevet indexszel megkülönböztetett homonimákként, külön szócikkekben veszi fel, pl. *Miche¹*, *Miche²*.)

Külön is figyelmet érdemel a nevek etimológiáját megadó szócikk-rész. Mivel a névtár nem elsősorban etimológiai céllal készült, ezért, amennyiben a név szerepel a LADÓ–BÍRÓ-féle utónévkönyvben, a névtár (külön utalás nélkül) ehhez a szakmunkához irányítja a használóját. Ha a szakirodalomban megtalálható a név magyarázata, az adott szakmunkára utalás igazít el bennünket. A célkitűzésnek természetesen megfelel ez az eljárás, ám az etimológiák iránt érdeklődő olvasó talán örömmel vette volna, ha egy rövid, az etimonra történő utalás segíti munkáját (természetesen a vonatkozó szakmunkák feltüntetése mellett), ahogy egyes vitatott esetekben ez igen célszerűen megjelenik a névtárban. Ugyancsak érdemes lett volna esetleg a saját etimológiai megfontolásokhoz is utalni az olvasót olyan esetben, amikor a monográfia része az etimológia tüzetes vizsgálata (pl. *Chunkymanus*, l. 62–63). A kutatás számára nem elhanyagolható adalékként említjük továbbá, hogy esetenként ugyanazon – bizonytalan eredetűnek tartott – név etimológiája másként jelenik meg N. FODOR JÁNOS személynévszótárában (vö. pl. *Apaj*: < *apa* [ti. köznévb], ezzel szemben N. FODOR [2010a: 39–40]: < *apai* < *Apa* [ti. helynévb]).

Általánosságban szerencsésnek tarthatjuk a görög és latin etimológia (értsd: közvetlen átvétel) egybekapcsolását, hiszen vonatkozó neveink jó részéről nehéz megmondani, hogy a görög vagy a latin névalak a magyar név közvetlen forrása. Ugyanakkor vannak esetek, amikor talán célszerű lett volna megfontolni a különválasztást. Művelődéstörténeti okokból a *Mihály* keresztnévünket tarthatjuk közvetlenül görög, míg az *Anianus* nevet közvetlenül latin átvételnek. A görög és latin etimológia különleges problematikáját kínálja *Ágnes* nevünk. Ez esetben valóban nem dönthető el, hogy a végső etimont kínáló görög név (< gör. *ἀγνός* 'tisza, szűzies') vagy latin megfelelője került a magyar névállományba. Az *Agna* (< lat. *agna* 'nöstény bárány') név(változat) azonban csupán népetimológiásan került az *Ágnes* alakváltozatai közé. A vonatkozó szócikk ugyanakkor azt sejteti, mintha az *Ágnes* alapnévből eredő származéknevről lenne szó. A középkor – mint említettük – népetimológiával valóban összekapcsolta a két nevet (l. KnE. 239–240, 241. is), a nem szerves összetartozásra azonban célszerű lett volna utalni a szócikkben. (Vö. még: *Andreas*: lat.,

Endre [*< Andrej ≲ Andreias*]: gör.-szláv [a KnE. alternatív német vagy latin származtatása mind művelődéstörténeti szempontból, mind a források tanúsága alapján megalapozatlan].)

A jól szerkesztett, lehető legtöbb információt (név- és írásváltozatok névetimológia, azonosítás, helyhez és társadalmi réteghez kötés stb.) tartalmazó, szöveggörnyezetet is közlő névtár a történeti névtanon túl számos tudományág (történelemtudomány, társadalomtörténet, történeti szociológia, nyelvtörténet, helyesírás-történet stb.) kiváló forrása.

3. Bár egy filológiai tekintetben kiválóan összeállított névtár önmagában is kiváló tudományos teljesítmény, mégis akkor hasznosul igazán, ha megtörténik szaktudományi feldolgozása is. Tekintve, hogy a névanyag legjobb ismerője maga az összeállító, így a lehető legszerencsésebb, ha az összegyűjtött anyagot ő maga hasznosítja (vagy legalábbis kezdi el tudományos feldolgozását). SLÍZ MARIANN – korábbi kutatásait is integrálva, l. pl. SLÍZ 2006, 2011 – ezt is megtette Személynévadás az Anjou-korban című kiváló monográfiájának keretében (hasonlóképpen: N. FODOR 2010b).

A személynévkutatás történetének célszerű rövid áttekintése (11–18; részletesen l. N. FODOR 2015) után a szerző vizsgálatainak témáját, céljait és módszereit mutatja be. E fejezetben a kutatás egyik legfontosabb névtörténeti jelentősége is világosan megfogalmazódik, abban a korszakban járunk ugyanis, amikor „az egyeleműről a kételemű nevekre való [...] áttérés” (20) folyamata zajlik, mely fontos állomás a családnevek kialakulása felé is. A terminológiai kérdések tisztázása (20–30) szükséges és fontos fejezete a munkának. SLÍZ MARIANN terminológiai rendszere nem mindenben felel meg N. FODOR JÁNOSÉNAK (2010b: 20–36) – a két munka olykor (dicsérendő módon) tudós párbeszédet is folytat egymással –, ez azonban csupán annak jele, hogy a személynévtan terminológiája területén akadnak még feladatok (vö. SZENTGYÖRGYI 2011: 10–11. is). Ezúttal egyetlen terminus technicusra hívnám fel a figyelmet. A „*dictus*-os név” (21) véleményem szerint par excellence nem név, hanem a korabeli – csak a latin nyelvű – hivatali írásbeliség (oklevelezési gyakorlat) körülírással szerkezete (l. még N. FODOR 2010b: 28), melyből számos esetben elvonható (rekonstruálható) a szóbeliségben is élő, reális névalak. A korpusz bemutatásának fejezetében (29–33) külön kiemelendő az a filológiai érzékenység, mellyel a szerző a lejegyzések pontatlanságait, hibáit és az oklevélhamisítás összetett problematikáját is figyelembe veszi. Ugyancsak dicsérendő az a törekvés, hogy az oklevélbeli névadatokat minden egyes esetben törekszik időben, térben (helyhez kötés) – ezzel összefüggésben említendő a korpusz vizsgálatához kialakított 11 régió elkülönítése (39–40) –, illetve a társadalmi helyzet szempontja szerint is elhelyezni. (Mindez megfelel a történeti névtanban is alkalmazandó dimenzionális nyelvszemléletnek.) E három szempont kiegészülhetne az etnikai besorolás kísérletével, amely azonban – amint a szerző kiválóan érzékeli – sok bizonytalanságot is rejt magában (144–145), így végkövetkeztetésként ekként fogalmaz: „E nehézségek és bizonytalanságok [...] nem teszik lehetővé, hogy kellően megalapozott véleményt mondhassunk a névviselők etnikumáról [...], ezért a továbbiakban ennek a szempontnak a vizsgálatától eltekintek” (46; vö. N. FODOR 2012. és SZENTGYÖRGYI 2012. is).

A monográfia következő nagy fejezete (49–173) az egyénnevek vizsgálatát tűzi ki célul. Az egyénnevek vizsgálatának kérdései és lehetőségei című alfejezet elsőként az alapnév és a névváltozat viszonyát tárgyalja. Itt értelmezi a szerző a különböző nyelvekből átvett (eredendően) azonos nevek kérdését, és arra a következtetésre jut, hogy „ugyanannak

az egyénnévének más-más nyelvekből történt átvételével [...] több, az adott korban e g y - mástól világosan elkülönített név jön létre (pl. *János* és *Iván*; *András*, *Endre* és *Andor*)” (50; a kiemelés tőlem: Sz. R.). Ha ez így van (márpedig tökéletesen egyetértünk a szerzővel), még kevésbé érthető, hogy ezen neveket miért (az alapnévből származtatott, a csak helyesírási különbségeket mutató nevekhez, a becézett – funkcionálisan nem minden esetben biztos, hogy a korban önálló – névformákhoz [vö. 66], illetve a valós (belső nyelvi) derivátumokhoz – melyek megítélése olykor szintén kérdéses – hasonlóan) névváltozatként (alcímszóként), és nem önálló nevekként vette fel névtárába. (Véleményünk szerint pl. az *Iván* éppúgy alapnév a korban, mint a *János* [*Johannes*].)

A részletes (táblázatokkal szemléltetett) elemzés először a férfinévek társadalmi, területi és időbeli megoszlását elemzi (67–124). Fontos tanulság, hogy a leggyakoribb nevek és azok sorrendje tekintetében sem a (vizsgálható) társadalmi rétegek között, sem a nevek földrajzi megoszlása szerint nincs számottevő különbség. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a magyar eredetű nevek aránya folyamatosan fogy.

A korszakból fennmaradt női nevek összessége a teljes korpuszéhoz képest elenyésző (mindössze 270), mégsem érdektelen a férfinévekéhez hasonló szempontú vizsgálatok elvégzése (124–131).

A következő alfejezetben (132–138) a szerző a névváltozatok (alap- és származéknevek) összefüggéseit vizsgálja. Fontos szempontokat kínál – többek között – az egyes származéknevek önálló névvé válásának folyamatához.

Művelődéstörténeti szempontból is különösen figyelemre méltó a névadási motivációkról szóló fejezet (139–173), mely a szentek kultuszának hatását, a patrocínium és a személynév-gyakoriság kérdéseit, az irodalmi eredetű névadást, illetve a névöröklés kérdéseit vizsgálja.

A kötet utolsó nagy fejezetében (175–235) a megkülönböztető nevek állnak a vizsgálat középpontjában. A szerző rámutat azokra az okokra, amelyek motiválhatták a családnevek kialakulását. E tekintetben nem hanyagolható el a hivatalos írásbeliség szerepe, noha nyilvánvalóan a folyamat a szóbeliségben zajlott. E fejezetnek fontos tartalmi megállapításain túl módszertani megfontolásai is különös figyelemre érdemesek (l. pl. a Több adat hiányában alkalmazható eljárások című alfejezetet, 192–194). A fejezet számos ponton kínál újszerű megközelítésmódokat, ilyen például a jogi ügylettel kapcsolatos névszociológiai kérdések vizsgálatának (222–224) vagy a szövegalkotás hatásának (224–228) a kutatásba történő bevonása.

4. SLÍZ MARIANN névtára és monográfiája (melyek egy kevésbé kutatott korszak [vö. 20] neveinek gyűjteményét és átfogó elemzését kínálják) egyaránt hiánypótló szakmunka. Az Anjou-kori nevek összegyűjtése és elemzése ugyanakkor jelzi a történeti személynév-tan kutatói előtt álló további feladatokat is (mintát adó kutatói teljesítményként), melyek a jövőben – reményeink szerint – egyrészt a történeti személynévanyag további gyűjtésére, másrészt ezek módszeres feldolgozására irányulnak.

Hivatkozott irodalom

ÁSztnt. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár 1000–1301*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.

- BENKŐ LORÁND 1949. A történeti személynévvizsgálat kérdései. *Magyar Nyelv* 45: 116–124, 244–256.
- N. FODOR JÁNOS 2010a. *A Felső-Tisza-vidék késő középkori személyneveinek szótára (1401–1526)*. Magyar Névtani Értekezések 3. ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke, Budapest.
- N. FODOR JÁNOS 2010b. *Személynevek rendszere a kései ómagyar korban. A Felső-Tisza-vidék személyneveinek nyelvi elemzése (1401–1526)*. Magyar Névtani Értekezések 2. ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke, Budapest.
- N. FODOR JÁNOS 2012. Családnevek történeti tanulságai Partium késő középkori és újkori névanyaga alapján. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 7: 143–158.
- N. FODOR JÁNOS 2015. Történeti személynévkutatás. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 115–144.
- KnE. = *Keresztnevek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfinevek*. Szerk. FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2009.
- SLÍZ MARIANN 2006. Az Anjou-kori személynevek kutatásának kérdései. *Névtani Értesítő* 28: 171–180.
- SLÍZ MARIANN 2011. *Személynevek a középkori Magyarországon*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő.
- SENYGYÖRGYI RUDOLF 2011. A Tihanyi alapítólevél személynevei I. Középkori okleveleink teonimái. *Névtani Értesítő* 33: 9–28.
- SENYGYÖRGYI RUDOLF 2012. Név, anyanyelv, identitás összefüggései a középmagyar kor boszorkánypereneinek tükrében. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 7: 133–142.

SZENTGYÖRGYI RUDOLF
Eötvös Loránd Tudományegyetem

A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VII.

Szerk. FORGÁCS TAMÁS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS. Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 2013. 199 lap

A kötet tizenhat előadás írott változatát tartalmazza, melyek a 2012. március 29–30-án tartott 7. szegedi nyelvtörténeti konferencián hangzottak el. A konferencia-sorozat korábbi alkalmaitól eltérően ezúttal nem volt témabeli kötöttség, így „a nyelvtörténeti kutatások széles spektrumát” mutatja be a kötet (5). Ezúttal előtérbe kerültek a grammatikalizációs kutatások és a történeti morfológia különböző aspektusai, ugyanakkor helyet kapott például a történeti nyelvjáráskutatás, a névtan, vagy éppen a pragmatika is. Az egyes tanulmányok nem tematikus csoportokban, hanem a konferencia-sorozat hagyományainak megfelelően a szerzők szerinti betűrendben követik egymást.

BÁBA BARBARA tanulmánya a földrajzi köznevek történetével foglalkozik négy kisebb tájegység anyagán, elsősorban az elterjedtség és az írásos adatoltság kérdésköréből kiindulva (7–15). Bizonyos alapnyelvi földrajzi köznevek csak a 12–13., esetleg a 14. századtól adatolhatók, vagy ha kimutathatók is, csak később válnak elterjedté (*mál, ház, falu ~ falva*). Az elemzés egy szűkebb jelentésmező elemeinek együttes vizsgálata, az ’erdő’ jelentésű földrajzi közneveket (*kerek és erdő*) tárgyalva. Mindkét lexéma finnugor tövű és általános